

Розділ II

ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2:81'23

Ірина Гайдаєнко
(Херсон)

ДУХОВНА СИНЕРГЕТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОМЕДІЇ МИКОЛИ КУЛІША «МИНА МАЗАЙЛО» (на матеріалі чуттєвих концептів)

Статтю присвячено вивченню концептів «відчуття», тобто вербалізованих структур, вияви яких є результатом роботи нашого мозку, що функціонують у творах М. Куліша і відтворюють синергетику мови українського народу. Зокрема предметом дослідження у роботі є лексика чуттєвої сфери, що, функціонуючи у нашому повсякденному житті та допомагаючи виразити фізичні, психологічні дії, тісно пов'язана з емоційно-психологічними станами людини, її абстрактним мисленням та відтворює багатогранну духовну синергетику національної мовної системи. Виходячи з цих позицій, автор аналізує семантику, фреймові вияви, синергетичне функціонування та антропоцентричну спрямованість назв на позначення чуттєвих концептів у комедії Миколи Гуровича Куліша «Мина Мазайло».

Ключові слова: *М. Куліш, синергетика, картина світу, концепт, фрейм, синергетика мови, семантика, відчуття, духовність.*

Перед нами постало завдання обстежити мовні особливості частини літературної спадщини М. Куліша, що є недостатньо вивченою мовознавцями з погляду функціонування лінгвокультурних концептів та їх значущості у формуванні синергетики української мови. Зокрема звернулися до сатиричної комедії «Мина Мазайло», у якій повно об'єктивуються лінгвокультурні синергетичні вияви чуттєвих концептів, що є відтворенням першої сигнальної системи мови і засобом формування мовної національної синергетики.

Предметом дослідження обрали лексику чуттєвої сфери, що, функціонуючи у нашому повсякденному житті та допомагаючи виразити й з'ясувати фізичні та психологічні дії, відтворює багатогранну духовну синергетику національної мовної системи.

Незважаючи на попередні спроби науковців розв'язання цих завдань, проблема закономірностей семантично-когнітивної диференціації слів національної мови та встановлення синергетичних смислових зв'язків у її межах досі залишається актуальною і потребує подальшого вивчення.

В україністиці чуттєві назви не були об'єктом комплексного вивчення: наявні лише поодинокі невеликі розвідки, автори яких так чи інакше торкалися лексики, пов'язаної з чуттєвим сприйняттям. Серед таких праць слід назвати публікації І. Бабій, І. Багмут, М. Білоус, А. Висоцького, В. Дятчука, А. Порожнюк, Г. Яворської та інших мовознавців.

Підґрунтям для сучасного вивчення та впровадження когнітивної методики вивчення семантики чуттєвих концептів стали погляди Е. Бенвеніста, В. Гумбольдта, Дж. Лакоффа, Ф. де Соссюра, Л. О. Якобсона Ч. Філмора та інших учених. Подібні ідеї щодо залежності мовних структур від культурних умов, історичного досвіду та свідомості людини висловлюють мовознавці-лінгвокультурологи. У слов'янському мовознавстві ідеї

когнітивної семантики та синергетики мови також активно розвиваються ученими (Ф. Бацевич, Л. Белехова, А. Вежбицька, С. Воркачов, Р. Гжегорчікова, В. Дорошевський, В. Жайворонок, М. Жуйкова, В. Карасик, В. Кононенко, О. Кубрякова, Т. Кшешовський, М. Пименова, З. Попова, Ю. Прохоров, О. Селіванова, І. Стернін, Р. Тюкарський та інші).

Посилена увага науковців різних галузей до цієї проблеми зумовлена завданнями когнітивної науки, що полягають у дослідженні пізнавальної сфери у процесі людської діяльності, зокрема ролі мови у ньому. Цікавою з цього приводу є думка Ф. Бацевича про мову як об'єкт дослідження різних наук: «У лінгвістиці, філософії, лінгвофілософії поняття «мова» формувалося як сутнісна характеристика кожної людини, духовне і синергетичне явище, що єднає людину з навколишнім світом» [1, с. 4].

Провідне місце у сприйманні картини світу, формуванні синергетики мови належить відчуттям, що виконують функцію захисників організму, попереджаючи про небезпеку й реагуючи на будь-які подразники. Окрім того, чуттєва сфера тісно пов'язана з емоційно-психологічними станами людини, її абстрактним мисленням. Засобами відтворення цієї сфери у реальному світі є мова, її вербалізовані структури, функціонування яких є результатом роботи нашого мозку.

Залежно від особливостей мовної картини світу автора, від того, яку манеру письма він обирає, формується, шліфується й арсенал мовно-виражальних засобів, через які розкривається ідейно-естетичний зміст написаного. Добираючи відповідні лексичні засоби, письменник передає запахові, смакові, звукові, слухові, дотикові концепти. Завдяки використанню лексем на їх позначення створюється конкретна чуттєва образність мови персонажів, оскільки саме за допомогою відчуттів ми глибоко пізнаємо й виражаємо власне «я», навколишній світ.

Філософ П. Флоренський, аналізуючи загальні імена, що на його думку, розміщені на нижчих щаблях вияву «енергетичної сутності живої природної мови» і, увібравши в себе за тисячоліття існування мови значну духовну енергетику, не можуть не впливати на людей, писав: «Як психофізичне явище слово не димом розлітається по світу, але зводить нас віч-на-віч з реальністю» [9, с. 257], енергіями буття [9, с.258]. Така значущість мови, слова, зокрема українського, простежується у творах М. Куліша, який майстерно володіє арсеналом засобів української мови і презентує його.

Наприклад, часто вживаними вербалізаторами, що відтворюють концепт *відчуття* в комедії «Мина Мазайло» послуговувався і Микола Куліш. Виходячи з цих позицій, розглянемо семантику, фреймові вияви, синергетичне функціонування та антропоцентричну спрямованість назв на позначення чуттєвих концептів у комедії Миколи Гуровича Куліша «Мина Мазайло».

Із цього приводу Л. Танюк зазначав, що «...для Миколи Куліша людина була невід'ємною часткою природи, всесвіту, вкорінена в історію, вона мусила її відчувати усім своїм єством і продовжувати нитку життя як індивідуального, так і суспільного. Все це неможливо поза національним, і мова – один з найперших показників фізичного здоров'я нації. Але мова не вичерпує всіх інших проблем, що постають перед сучасником... Саме це й забезпечило комедії шалений успіх – попри всі її філологічні здобутки, на яких так багато наголошувала критика, глядач прочитував Кулішевий гротеск як політичну сатиру на міщанство в цілому, на філістерство як на духовне явище, як уїдливу критику будь-якої національної упередженості і зверхності» [7, с. 70].

Окрім того, М. Куліш був художником, який прагнув і досягав новизни у творчості – нових художніх засобів, прийомів, рішень; несподіваних думок, образів, конфліктів; нової, до нього ще не відкритої якості драматургічного світобачення [2].

Митець презентував українську мову як одну з наймилозвучніших у світі мов. У комедії письменник з'ясував, що причиною занепаду української мови є русифікація, яка породила зневіру в престижність нашої мови. Своїм завданням митець убачав пробудження почуття національної самоповаги, сприяння відродженню мови, духовності, культури.

Оригінально за допомогою окремих реплік, діалогів письменник розкриває багатство, красу, національну своєрідність та неповторність української мови.

Наприклад, уплітаючи в канву тексту висловлювання із чуттєвим концептом *зір*, автор лексеми *очі* уводить до метафоричного порівняння: «*Твої очі нагадують два вечірні озера в степу*» [5] і цим самим створює синергетику ніжності, ласкавості, прихильності, що вказує не лише на позитивні почуття персонажа, а й на його позитивне ставлення до навколишнього світу, рідної землі, що відтворює мотивацію митця спеціально використовувати зменшено пестливі форми для вираження духовно-ментального українського сприйняття та відтворення мовної картини світу.

Окремі лексеми разом із чуттєвими допомагають відтворити національно-духовне сприйняття картини світу. Наприклад, слово *степ* у поєднанні разом з усіма іншими номінантами у фразі беззаперечно вказує на українську ментальність виражену письменником, тобто представляє фрейм (сміслові структури, що репрезентують стереотипні, типізовані ситуації у свідомості людини та призначені для ідентифікації нової ситуації, ґрунтується на ситуативному шаблоні [3, с. 22]) *рідна земля*. Про це свідчить і використання синонімічних назв відтінку кольору *темно-синій, бразолійний*, що також уходять до концептосфери зорових вербалізаторів. Художнє вживання епітета *бразолійний*, яким автор наголошує на особливості почуттів персонажів драми, допомагає читачам (слухачам) чіткіше уявити картину стосунків між героями, характерну власне українській ментальності.

Свого часу В. Сімович висловив думку, що жива мова виконує як комунікативну так і мислетвірну (когнітивну) функції, зокрема вчений писав: «Мова – річ практична. Вона на те, щоб найлегшим способом, найнагляднішим засобом – служити до взаємного порозуміння поміж людьми цієї чи тієї мови, щоб бути висловом людської думки» [8, с. 291].

На підтвердження цих слів М. Куліш у комедії «Мина Мазайло» вживає лексеми *бринить* на позначення синкретичності відчуттів, тобто ця лексема із початковою семою *звук* відтворює декілька різних фреймів, які, до речі, презентуючи домінуючий концепт, переходять у сферу метафоричності мислення/мовлення. Наприклад, автор уводить лексеми *бринить*, що за даними лексикографічних джерел [4, 6] належить до слухової сфери, до таких висловлювань: «*Орел бринить. Це означає – він високо, ледве видно – бринить*». «*Можна сказати – озеро бринить. А от іще кажуть: сніжок бринить...*». «*Або кажуть – думка бринить. Це треба так розуміти: тільки-тільки береться, вона ще неясна – бринить*». «*Спів бринить! Це, наприклад, у степу далеко ледве чути пісню...*». «*Губа бринить. Так на селі кажуть: аж губа бринить, так цілуватися хоче*» [5].

У першій репліці «*Орел бринить. Це означає – він високо, ледве видно – бринить*» [5] митець, з'ясовуючи значення лексеми, вказує на фрейм *ледь помітно* проглядається. Окрім того, письменник, намагається викликати у читача/слухача позитивні емоції, захоплення рідною природою загалом і якостями птаха зокрема, увесь час наголошуючи на мелодійності української мови, її особливій духовній синергетиці.

У наступних фразах: «*Можна сказати – озеро бринить. А от іще кажуть: сніжок бринить...*» відтворено фрейм *ледь помітний, незначний, рух, динаміка* [5]. І знову автор прагне зосередити увагу реципієнта на багатстві української мови, її властивостях відтворювати найтонші відчуття та почуття звучанням слова та його смислах, що викликають різноманітні позитивні емоції.

У висловлюванні: «*Або кажуть – думка бринить. Це треба так розуміти: тільки-тільки береться, вона ще неясна – бринить*» [5], за автором комедії, чітко визначається фрейм *ледь помітний*, початковий етап формування чого-небудь у нашому випадку думки як процесу (до речі, тут виявляє себе й антропоцентричний підхід до мови).

Семантику іншого фрейму простежуємо в репліці «*Спів бринить! Це, наприклад, у степу далеко ледве чути пісню...*» [5]. Розуміємо, що у фразі відтворено чуттєвий концепт *слух* і фрейм, який йому відповідає *голос*, тобто вказує на *низький, ледь помітний рівень вияву якості звуку*, що є нормативним для української мови і зафіксований, наприклад, у

«Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського – БРИНІТИ, (-голос) лунати, звучати [4, с. 30].

А от у реченні «Губа бринить. Так на селі кажуть: аж губа бринить, так цілуватися хоче» [5] яскраво виражений емоційний фрейм бажання, який створений за аналогією до фрейму струна бринить, вібрує [4, с. 30].

Окрім того, цей фрейм указує ще й на дотикові відчуття, тобто мова йде про синкретичність відчуттів та їх вербалізаторів, що представлено і синкретичністю фреймів. Усі ці фрейми об'єднані початковою, основною семою слух, а спільність семантики представлено семою ледь помітний, недостатньо виявлений, що дозволяє їх об'єднати в одну концептосферу.

Виділені нами фрейми на позначення чуттєвої сфери, характерні для творчості М. Куліша, виявляють духовну синергетичність мовної картини світу автора, який відповідно представляє й національну мовну картину українського народу.

Цей твір також підтверджує думку П.Флоренського, що людське слово за своєю природою магічне в тому сенсі, що за його допомогою людина в процесах пізнання єднається з буттям, яке її оточує, і, використовуючи мову, може впливати на світ» [9, с. 254], оскільки, на його думку, слово «концентрує енергію духу, ніби наповнюється ним» [9, с. 250].

Таким чином доходимо висновку, що М. Куліш майстерно презентує лінгвокультурологічну, антропоцентричну, національно-синергетичну спрямованість та багатство української мови, зокрема значення для мови/мовлення чуттєвих концептів та їхнього фреймового вираження. Дослідження також засвідчує, що наведений матеріал із використаними Миколою Гуровичем Кулішем лексемами, які вербалізують концепт *відчуття* яскраво відтворюють духовну синергетику української мови, на підтвердження слів філософа П. Флоренського, який сказав: «Мова – це рояль серед інших інструментів духу» [9, с. 267].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Флорій Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси : монографія / Флорій Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
2. Бібліотека української літератури // Електронний ресурс: Режим доступу: <http://ukrclassic.com.ua/katalog/k/kulish-mikola/2481-znachennya-tvorchosti-m-kulisha>
3. Заніздра Н.О. Напрями сучасного мовознавства// Н.О. Заніздра / Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – Випуск 2/2008 (49). – Ч. 1. – С. 21-24.
4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови // С. Караванський. – Київ : «Українська книга», 2000. – 480 с.
5. Куліш Микола Мина Мазайло // Електронний ресурс : Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=1087>
6. Онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980)
7. Танюк Л. «Читайте “Мину Мазайла”, товариші”// Танюк Л. – Вітчизна. – 1989. - № 1. – С. 70
8. Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини // Сімович В. Праці : В 2-х т. – Чернівці: Книги ХХІ, 2005. – Т. 1. Мовознавство. – С. 290-299.
9. Флоренский П. Имена // П. Флоренский : Эксмо, 2006. – 896 с.

Irina Gaydaenko

JINNER SYNERGETICS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN MYKOLA KULISH'S COMEDY "MYNA MAZAYLO" (ON BASED ON THE MATERIAL OF SENSORY CONCEPTS)

The article is devoted to the study of the concepts of "sensation", that is, verbalized structures, the revealing of which are the result of the work of our brain, which function in the works of M. Kulish and reproduce the synergetics of the Ukrainian people language. In particular, the subject of the research in the work is the vocabulary of the sensory sphere, which, functioning in our everyday life and helping to express and identify physical, psychological actions, is closely

related to the emotional and psychological states of man, his abstract thinking, and reproduces the many-sided spiritual synergy of the national language systems. Proceeding from these positions, the author analyzes semantics, framed expressions, synergetic functioning and anthropocentric orientation of names on the designation of sensory concepts in the comedy of Mykola Gurovich Kulish "Myna Mazaylo".

Key words: M. Kulish, synergetic, world view, concept, frame, synergetic language, Semantics, feeling, spirituality.

Ирина Гайдаенко

ДУХОВНАЯ СИНЕРГЕТИКА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА
В КОМЕДИИ НИКОЛАЯ КУЛИША «МИНА МАЗАЙЛО»
(НА МАТЕРИАЛЕ КОНЦЕПТОВ ВОСПРИЯТИЯ)

Статью посвящено изучению концептов «ощущение», то есть вербализованных структур, проявление которых является результатом работы нашего мозга, функционирующие в произведениях М. Кулиша и воспроизводящие синергетику языка украинского народа. В частности, предметом исследования в работе является лексика чувственной сферы, которая, функционируя в нашей повседневной жизни и помогая выразить физические, психологические действия, тесно связана с эмоционально-психологическими состояниями человека, его абстрактным мышлением и воспроизводит многогранную духовную синергетику национальной языковой системы. Исходя из этих позиций, автор анализирует семантику, фреймовые проявления, синергетическое функционирование и антропоцентрическую направленность названий для обозначения чувственных концептов в комедии Николая Гурьевича Кулиша «Мина Мазайло».

Ключевые слова: М. Кулиш, синергетика, картина мира, концепт, фрейм, синергетика языка, семантика, ощущения, духовность.

УДК 81'366.54

Галина Гайдученко
(Херсон)

**ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІСТИЧНОГО СИНТАКСИСУ П'ЄСИ МИКОЛИ
КУЛІША «МИНА МАЗАЙЛО»**

У запропонованій статті розглянуто особливості стилістичного синтаксису у п'єсі Миколи Куліша «Мина Мазайло». Виявлено та досліджено великий спектр синтаксичних засобів. Серед домінувальних – це повтори, обірвані, парцельовані, питальні та окличні речення. З'ясовано, що автор послуговується різними засобами стилістичного синтаксису, які, взаємодіючи між собою, створюють експресивну виразність оповіді, а також несуть семантичне навантаження, сприяючи смисловій конденсації й логічному вираженню думки.

Ключові слова: синтаксис, синтаксичні засоби, експресивний синтаксис, повтори, обірвані, парцельовані, питальні, окличні речення.

У вітчизняній лінгвостилістиці протягом тривалого часу питанням дослідження мови драми приділялась загалом незначна увага. Мовну тканину драматургічних творів аналізують Д.Х. Баранник, Г.М. Гай, С.Я. Єрмоленко, Г.М. Удовиченко, Г.П. Іжакевич. Мовотворчість Миколи Куліша майже не вивчена. Хоча його художньо довершені, гостроконфліктні твори вражають своєю актуальністю і сьогодні.

Ліна Костенко вважала таких письменників, як Микола Куліш «провидцями», «поводатарями своєї осліпшої від сліз нації», «діагностиками суспільства».